

Ο ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Αντώνιος Μανιάτης

Επίκουρος Καθηγητής Νομικός στην Ακαδημία Εμπορικού Ναυτικού Ασπροπόργου, HDR Πανεπιστημίου Rouen Normandie

Περίληψη

Το ανεξάρτητο Κράτος της Αιγύπτου συμπληρώνει έναν αιώνα από την κύρωση του πρώτου του Συντάγματος, το οποίο αναφερόταν στην ευτυχία του λαού και σηματοδοτούσε το τέλος της απόλυτης εξουσίας του βασιλιά και τη θέσπιση της διάκρισης των εξουσιών. Αυτό που παραλείπεται να αναφερθεί είναι η πλήρης απουσία της λέξεως «δημοκρατία», πράγμα που δείχνει ότι η δημοκρατία αποτελεί μία εφεύρεση δύσκολη όχι μόνο στην υιοθέτησή της αλλά, τουλάχιστον αρχικά, και στην τυπική της αναγνώριση.

Ο αιγυπτιακός συνταγματισμός όχι απλώς συνεχίζει να αναφέρεται στην ευτυχία αλλά βιώνει έντονα την τρέχουσα, δεύτερη κατά σειρά, φάση της περιόδου του αφρικανικού νέο-συνταγματισμού περίπου από την αρχή της φάσης αυτής (2010) με την αραβική άνοιξη. Συνιστά μάλιστα εμβληματική περίπτωση μίας νέας τάσης, η οποία συνίσταται στην άτυπη προστασία του Συντάγματος και περισσότερο στην άτυπη προώθηση του αιτήματος για πραγματικό εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος.

Λέξεις-κλειδιά

Αίγυπτος, αραβική άνοιξη, αφρικανικός συνταγματισμός, βασιλευόμενη δημοκρατία, δικαίωμα στην ευτυχία.

I. Εισαγωγή

Έχει διαμορφωθεί στη γαλλική γλώσσα μία συνταγματική θεωρία ειδική για την αφρικανική ήπειρο, αποκαλούμενη «africaniste»¹. Μολονότι πρόκειται για μία ανεπτυγμένη επιστημονική προσέγγιση, της οποίας στη Γαλλία το κύριο επιστημονικό περιοδικό είναι η επιθεώρηση «Afrilex», παρατηρούνται κατά κανόνα ορισμένα όρια, όπως επικέντρωση κυρίως στη γαλλόφωνη μαύρη Αφρική. Αυτό το ιδιαίτερο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον δεν είναι τυχαίο αλλά εξηγείται από τους στενούς δεσμούς της Γαλλίας με τις τέως αποικίες της, οι οποίοι παρατείνονται και διευκολύνονται με τη διατήρηση των γαλλικών ως της επίσημης γλώσσας των κυρίαρχων Πολιτειών της περιοχής αυτής. Το κατεξοχήν ενδιαφέρον της γαλλικής συνταγματικής επιστήμης αφορά το Μπενίν, του οποίου η σύγχρονη πολιτική ιστορία μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις μείζονες περιόδους, ως εξής: ο καιρός της πολιτικής αστάθειας (1960-1972), η στρατιωτική – μαρξιστική εποχή (1972-1990) και, από τους πρώτους μήνες του 1990, η περίοδος της δημοκρατικής ανανέωσης².

Αν και το Μπενίν αξίζει μία ιδιαίτερη ανάλυση, ιδίως λόγω της πρόσφατης αναθεώρησης του Συντάγματός του, η παρούσα μελέτη εστιάζει σε μία περιοχή που ιστορικά συνδέεται κυρίως με το βρετανικό παράγοντα παρά με το γαλλικό, την Αίγυπτο. Αυτή η κομβική Πολιτεία ιδίως της Αφρικής αλλά και της Ασίας είναι προικισμένη κυρίως με στοιχεία του ασιατικού πολιτισμού παρά του αφρικανικού. Έχει αποκτήσει μία ιδιαίτερη βαρύτητα, από τότε που εγκαινιάστηκε η διώρυγα του Σουέζ. Η Γαλλία του Μεγάλου Ναπολέοντα κατέκτησε μόλις για τρία χρόνια, από το 1798 έως το 1801, την Αίγυπτο, η οποία ήταν τότε οθωμανική επαρχία. Το κατακτημένο μόρφωμα συμμαχώντας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία εξεδίωξε εύκολα τον κατακτητή.

Παρά την επιτόπια σύντομη παρουσία των Γάλλων, η επίδρασή τους υπήρξε σημαντική κυρίως στο επίπεδο της διανοήσης και της επιστήμης, την εποχή που η

¹ B. Ba, *Le préambule de la constitution et le juge constitutionnel en Afrique*, Afrilex, janvier 2016, p. 2.

² A. Maniatias, *La justice constitutionnelle béninoise*, Pro Justitia, 2021, 4, p. 2.

αιγυπτιολογία έκανε τα πρώτα της βήματα, και μάλιστα η επιρροή της Γαλλίας απέβη μακροχρόνια στον πολιτιστικό και στον οικονομικό τομέα, κυρίως λόγω της κατασκευής μεγάλων δημοσίων έργων, όπως το κανάλι του Σουέζ³, η δημιουργία του οποίου ολοκληρώθηκε το 1869.

Περίπου στο ήμισυ του εικοστού αιώνα σηματοδοτείται η περίοδος όχι απλώς της κυριαρχίας της ναυτιλίας στον κόσμο⁴ αλλά και του κινήματος της λήξης της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Και τα δύο αυτά φαινόμενα έχουν ως σημείο αναφοράς την Αίγυπτο.

Η παρούσα μελέτη προσεγγίζει το συνταγματισμό, ο οποίος αποτελεί ένα ρεύμα που εμφανίστηκε το δέκατο όγδοο αιώνα στη Βόρειο Αμερική και στην Ευρώπη και βασίζεται στην ιδέα της υπεροχής του γραπτού Σύνταγματος το οποίο προορίζεται να εγγυηθεί την κυρίαρχη εξουσία και τα θεμελιώδη δικαιώματα κατά αυθαίρετων πρακτικών και του δεσποτισμού εκ μέρους των κυβερνώντων⁵. Ειδικότερα, ερευνάται ο συνταγματισμός της Αιγύπτου, με έμφαση στις συνταγματικές εγγυήσεις, των οποίων κατηγορία αποτελούν τα θεμελιώδη δικαιώματα⁶.

Αναλύονται πτυχές της αρχικής περιόδου του συνταγματισμού, με έμφαση στο Σύνταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας (II). Μετά γίνεται αναφορά στην αυταρχική περίοδο διακυβέρνησης (III). Ύστερα, γίνεται προσέγγιση της τρέχουσας περιόδου του νέο-συνταγματισμού, στην οποία η Αίγυπτος έχει διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στο ευρύτερο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων (IV). Η παρούσα μελέτη ολοκληρώνεται με την παράθεση τελικών συμπερασματικών κρίσεων σε ιστορικό και συγκριτικό πλαίσιο, ιδιαίτερα σε σχέση με την Ελλάδα (V).

II. Η αρχική περίοδος του αιγυπτιακού συνταγματισμού (βασιλευόμενη δημοκρατία)

Ο ιδρυτής του νέου αιγυπτιακού Κράτους ήταν ο Μεχμέτ Αλή από την Καβάλα, στην οποία γεννήθηκε το 1770. Μετέβη στην Αίγυπτο το 1801, ως μέλος μίας μεγάλης οθωμανικής δύναμης που συγκεντρώθηκε από τα Βαλκάνια, με σκοπό να εκδιωχθούν οι Γάλλοι από την Αίγυπτο, όπως έχει επισημανθεί. Το 1805, διορίστηκε από το σουλτάνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως κυβερνήτης της χώρας, θέση στην οποία παρέμεινε για δεκαετίες. Το 1825 ο γιός του, Ιμπραήμ Πασάς, με εντολή του αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο για να καταστείλει την Ελληνική Επανάσταση.

Ο γιός του Ιμπραήμ, ο Ισμαήλ Πασάς, απέκτησε από το σουλτάνο ένα φερμάνι που εγγυάται τα προνόμια της νέας δυναστείας. Λίγους μήνες μετά, καθιέρωσε μία αντιπροσωπευτική συνέλευση, με τον οργανικό νόμο της 20^{ης} Νοεμβρίου 1866. Είναι αξιοσημείωτο ότι αν το πρώτο αιγυπτιακό Σύνταγμα χρονολογείται από το 1923, η Αίγυπτος είχε ωστόσο γνωρίσει διάφορα κείμενα οργάνωσης των εξουσιών της, όπως μεταξύ άλλων αυτό. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο αυτού του κειμένου, η Συνέλευση, αιρετή από τους κατοίκους που θα ενέπιπταν στο πεδίο των ποικίλων κωλυμάτων του άρθρου 4, θα έχει ως αποστολή να αποφασίζει για τα εσωτερικά θέματα της χώρας. Το όργανο αυτό, το οποίο συγκαλείται για πρώτη φορά το Νοέμβριο του 1866, δεν παίζει παρά ένα μέτριας σημασίας ρόλο.

Η Αίγυπτος παρέμεινε οθωμανική μέχρι το 1867, με εξαίρεση την προαναφερθείσα περίοδο της γαλλικής κατοχής. Από εκείνο το έτος, μετεξελίχθηκε σε

³ Α. Νταλαχάνης, *Γαλλική αποικιοκρατία και αραβικός κόσμος, Διάλεξη ΕΚΠΑ*, Αθήνα, 8 Απριλίου 2013, σσ. 2-3

⁴ T. Lecoq, *Ports et transports. Une nouvelle géographie des mers et des océans*, Questions internationales, No 70, p. 11.

⁵ A. Maniatis, *African constitutionalism*, e-Jst, 14(4), 2019, p. 37.

⁶ Α. Μανιάτης, *Τα ΜΜΕ και η συνταγματική τους αποστολή*, Δημόσιο Δίκαιο, 2/2016, σσ. 143-145.

τυπικά αυτόνομο, υποτελές κράτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με το όνομα «Χεδιβάτο της Αιγύπτου» αλλά τέθηκε υπό βρετανικό έλεγχο το 1882, μετά τον αγγλοαιγυπτιακό πόλεμο. Με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος του σουλτανάτου και προτεκτοράτου της Μεγάλης Βρετανίας, το 1914, η συνταγματική ζωή της χώρας ανεστάλη για πολλά έτη⁷. Μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και την Αιγυπτιακή Επανάσταση του 1919, προέκυψε το Βασίλειο της Αιγύπτου.

Η επίσημη κατάργηση του καθεστώτος του προτεκτοράτου έγινε από το βρετανικό παράγοντα, ο οποίος κήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία στις 28 Φεβρουαρίου 1922, θέτοντας όμως όρια σε αυτήν την κυριαρχία. Στο πλαίσιο της μετατροπής του σουλτανάτου σε βασίλειο, ο σουλτάνος Φουάντ, ο οποίος βρισκόταν στην εξουσία από το 1917, πήρε τον τίτλο του βασιλιά της Αιγύπτου. Επρόκειτο για μία χώρα νομικά ανεξάρτητη, στην οποία ωστόσο η αποικιοκρατική δύναμη διατήρησε τον έλεγχο των εξωτερικών υποθέσεων, της άμυνας και άλλων θεμάτων.

Το πρώτο Σύνταγμα, εμπνευσμένο σε μεγάλη έκταση από το Βέλγιο, κυρώθηκε μόλις το 1923, όπως έχει επισημανθεί, και καθιέρωσε ένα πολίτευμα που συνήθως αποκαλείται «κοινοβουλευτική μοναρχία», σηματοδοτώντας το τέλος της απόλυτης εξουσίας του βασιλιά και τη θέσπιση της διάκρισης των εξουσιών⁸.

Στο προοίμιο ο Φουάντ ο πρώτος, αυτοαποκαλούμενος στο κείμενο αυτό «ο πρώτος βασιλιάς της Αιγύπτου», αναφέρει ότι όλες οι προσπάθειές του έχουν συνεχώς τείνει να διασφαλίσουν την ευημερία του λαού του και να τον καθοδηγήσουν στην οδό την οποία ο βασιλιάς ξέρει ότι πρέπει να τον οδηγήσει, στην ευτυχία και στην πρόοδο, και να του φέρει τα οφέλη που απολαμβάνουν οι ελεύθεροι και πολιτισμένοι λαοί. Σύμφωνα με το αμέσως επόμενο εδάφιο, ο βασιλιάς θεωρεί ότι το αποτέλεσμα αυτό δεν μπορεί αυθεντικά να αποκτηθεί παρά με την απόκτηση ενός συνταγματικού καθεστώτος παρόμοιου με τα συνταγματικά καθεστώτα τα πιο σύγχρονα και τα πιο τελειοποιημένα, και κατάλληλου να διασφαλίσει στο λαό μία ζωή ευτυχισμένη, προσοδοφόρο και πλήρως ελεύθερη.

Η ρητή αναφορά στη συλλογική ευτυχία όχι απλώς δεν είναι τυχαία αλλά επιρρωνύεται με την εμφατική επανάληψή της. Πρόκειται για μία σημαντική αναφορά στο συγκριτικό συνταγματικό δίκαιο δεδομένου ότι ένα δικαίωμα στην ευτυχία αποτελεί ακόμη και σήμερα κάτι σφοδρά εριζόμενο, αν όχι ανύπαρκτο. Πιο συγκεκριμένα, η αμερικανική διακήρυξη της ανεξαρτησίας, της 4^{ης} Ιουλίου 1776, προέβλεψε τα απαράγραπτα δικαιώματα όλων των ανθρώπων στη Ζωή, στην Ελευθερία και στην επιδίωξη της Ευτυχίας.

Δεν είναι πολύ ευρέως γνωστό ότι ο Βενιαμίν Φραγκλίνος, ο πατέρας της διακήρυξης, έστειλε στην Ιταλία απεσταλμένους του για να έλθουν σε επαφή με το Ναπολιτάνο νομικό, φιλόσοφο και πατριώτη Gaetano Filangeri, ο οποίος είχε ενσωματώσει το σκεπτικό του «δικαιώματος στην ευτυχία» στο έργο του «Η Επιστήμη της Νομοθεσίας»⁹. Η ευτυχία ως ένα απαράγραπτο δικαίωμα αποτελεί μέρος του πολιτισμού και της νομικής παράδοσης των Ιταλών. Πράγματι, το δέκατο όγδοο αιώνα ένα σχέδιο Συντάγματος του Μεγάλου Δουκάτου της Τοσκάνης καθιέρωνε το «δικαίωμα στην ευτυχία».

⁷ E. A. El-Ghaffoul, *Pouvoir exécutif et processus législatif en Égypte*, Égypte/Monde arabe, 2, 2005, p. 106.

⁸ N. Bernard-Maugiron, *Les constitutions égyptiennes (1923-2000) : Ruptures et continuités*, Égypte/Monde arabe, 2001, p. 105.

⁹ A. Maniatis, *The Right to Pursuit of Happiness and Italian Tourism Law*, Tourism Development Journal 2017, p. 50.

Η γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, της 26^{ης} Αυγούστου 1789, η οποία είναι ευθέως επηρεασμένη από τον πρωταρχικό συντάκτη της προαναφερθείσας αμερικανικής διακήρυξης Τόμας Τζέφερσον που βρισκόταν τότε στη Γαλλία, δεν έκανε ρητά λόγο για αυτό το δικαίωμα αλλά χρήση της λέξης «ευτυχία». Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στον αντικειμενικό σκοπό της «ευτυχίας όλων», πράγμα σημαντικό ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι το κείμενο αυτό έχει συνταγματική τυπική ισχύ στη γαλλική έννομη τάξη. Κατά ειρωνεία της ιστορίας, το Προοίμιο του γαλλικού Συντάγματος της 4^{ης} Οκτωβρίου 1958 παραπέμπει στη Διακήρυξη του 1789 εφόσον κατά το πρώτο του χωρίο ο γαλλικός λαός διακηρύσσει την πρόσδεσή του στα δικαιώματα του ανθρώπου και στις αρχές της εθνικής κυριαρχίας όπως καθορίζονται στη Διακήρυξη του 1789.

Σε κάθε περίπτωση, το προοίμιο των Συνταγμάτων αποτελεί ένα σημείο αρκετά ρευστό και σε μερικές περιπτώσεις μάλλον αντιλεγόμενο. Στη Βραζιλία, για παράδειγμα, το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο εκτίμησε το 2002 ότι « (...) *Το Προοίμιο του Συντάγματος δεν διαθέτει οσπόσο κανονιστική ισχύ* » ενώ αλλού η «συνάντηση» του δικαστή με το προοίμιο του τυπικού Συντάγματος της οικείας έννομης τάξης έχει καταστήσει γόνιμο ένα αχανές ουσιαστικό πεδίο το οποίο καλύπτεται από την έννοια της «δέσμης συνταγματικότητας» ή «μπλοκ συνταγματικότητας» (*bloc de constitutionnalité*)¹⁰.

Όσον αφορά την αιγυπτιακή ανώτατη πηγή του δικαίου, η αναφορά στην ευτυχία παραμένει περιορισμένη στο συλλογικό επίπεδο, με φορέα δηλαδή το λαό. Δεν φαίνεται να επεκτείνεται στο ατομικό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι η ευτυχία είναι πρωτευόντως ζήτημα προσωπικό, κάθε ατόμου. Η μνεία της ευτυχίας είναι περιορισμένη και νομοτεχνικά, ευρισκόμενη στο προοίμιο, χωρίς να ενυπάρχει και στο κυρίως κείμενο.

Όμως, κατ' αρχάς θα ήταν φυσικό να τεθεί στον τυπικό για ένα Σύνταγμα κατάλογο δικαιωμάτων (*bill of rights*), του τίτλου II. Με άλλα λόγια, ο τίτλος αυτός, ο οποίος επιγράφεται «Δικαιώματα και καθήκοντα των Αιγυπτίων», πέρα από το γεγονός ότι κατά μάλλον ασυνήθιστο τρόπο κάνει ταυτόχρονη ρητή αναφορά, ήδη στην επιγραφή του, των θεμελιωδών καθηκόντων δίπλα στα θεμελιώδη δικαιώματα των ίδιων προσώπων, παραλείπει οποιαδήποτε μνεία του δικαιώματος στην επιδίωξη της ευτυχίας.

Το πολίτευμα ονομαζόταν συνταγματική μοναρχία αλλά προβλεπόταν ότι η εξουσία πηγάζει από το έθνος. Επρόκειτο για ένα πολίτευμα βασιλευόμενης δημοκρατίας, χωρίς να εμφανίζεται αυτός ο όρος, όπως και στην ελληνική συνταγματική ιστορία δεν γινόταν ρητή χρήση του στα οικεία πρώτα Συντάγματα. Αντιθέτως, το Σύνταγμα του 1952 διεκήρυσσε το δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, ορίζοντας στο άρθρο 21α ότι «*Το Πολίτευμα της Ελλάδος είναι Βασιλευόμενη Δημοκρατία*».

Επισημαίνεται ότι το αιγυπτιακό Σύνταγμα δεν έμελλε να θεσπιστεί από κάποια συντακτική συνέλευση εκλεγμένη από το λαό, παρά την επιθυμία του πολιτικού κόμματος Βαφντ (*Wafd*), μίας εθνικιστικής οργάνωσης ευρείας βάσης η οποία αντιτάχθηκε σθεναρά στη βρετανική κυριαρχία. Κατά συγκρίσιμο τρόπο, συστηματικά αποφεύγεται η οποιαδήποτε χρήση του όρου «δημοκρατία», ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το κράτος ονομάζεται «Βασίλειο» λόγω της βασιλευόμενης μορφής του

¹⁰ B. Ba, *Le préambule de la constitution et le juge constitutionnel en Afrique*, Afrilex, janvier 2016, p. 7.

πολιτεύματος. Για παράδειγμα, γίνεται λόγος στο πρώτο άρθρο για «αντιπροσωπευτική μορφή» του Κράτους, η οποία, όπως και η «κοινοβουλευτική μορφή», αποτελεί μη αναθεωρήσιμη ύλη του Συντάγματος, σύμφωνα με τη σχετική διάταξη του δεύτερου χωρίου του άρθρου 156, το οποίο κατά κανόνα προβλέπει την αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων με κείμενο ρόλο του Βασιλιά και μία αρκετά δυσκίνητη διαδικασία ρυθμιζόμενη στα άρθρα 157 και 158.

Ο αρχηγός του Κράτους είχε υπερβολικά διευρυμένο ρόλο γενικότερα στο πολίτευμα, ιδίως μετέχοντας στη νομοθετική εξουσία με δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας και με κύρωση των νόμων που ψηφίζονταν από τη Γερουσία και τη Βουλή, διορίζοντας τα δύο πέμπτα των γερουσιαστών και διαλύοντας τη Βουλή και θεσπίζοντας τους αναγκαίους για την εκτέλεση των νόμων κανονισμούς ενώ του άνηκε η εκτελεστική εξουσία. Είναι αξιοσημείωτη επίσης, όσον αφορά τη δομή του κοινοβουλίου, η ιστορική διεκυστίδα μεταξύ μονοκαμεραλισμού, ο οποίος είχε προβλεφθεί αρχικά στον οργανικό νόμο του 1866, και δικαμεραλισμού, ο οποίος ήδη είχε εμφανιστεί στο πλαίσιο της τροποποίησης του μοντέλου εκείνου του έτους.

Το άρθρο 149 του Συντάγματος προέβλεπε ότι το Βασίλειο της Αιγύπτου έχει ως κρατική θρησκεία τον ισλαμισμό και επίσημη γλώσσα τα αραβικά, πράγμα άλλωστε που μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ιστορικό σύστημα αξιών δεδομένου ότι ο Μωάμεθ θεμελίωσε τον αραβικό μονοθεϊσμό και το αραβικό έθνος στη βάση ενός παντοδύναμου Θεού. Η αραβική γεννήθηκε στην αραβική χερσόνησο, όπου έγινε τον έβδομο αιώνα η γλώσσα του κορανίου και η λειτουργική γλώσσα του ισλαμισμού.

Εξάλλου, αυτός ο καταστατικός χάρτης του Βασιλείου δεν ίσχυσε από το 1930 έως το 1934 εφόσον αντικαταστάθηκε από το Σύνταγμα του 1930, που προέβλεπε κάποια προνόμια του βασιλιά σε βάρος του υπουργικού συμβουλίου και των κοινοβουλευτικών συνελεύσεων. Το κείμενο αυτό με τη σειρά του καταργήθηκε το 1934 και ένα χρόνο αργότερα επαναφέρθηκε εκείνο του 1923, το οποίο παρέμεινε σε ισχύ έως το Δεκέμβριο 1952.

III. Η περίοδος της αυταρχικής διακυβέρνησης της Αιγύπτου

Το 1952 ξέσπασε η αιγυπτιακή Επανάσταση που έφερε στην εξουσία το στρατιωτικό Νάσερ, ο οποίος ηγήθηκε της ανατροπής του προηγούμενου βασιλικού καθεστώτος ενώ η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας έγινε στις 18 Ιουνίου 1953. Η βρετανική κατοχή τερματίστηκε το 1954, οπότε και συνήφθη η Αγγλοαιγυπτιακή Συμφωνία. Το έτος εκείνο ο Νάσερ ανέτρεψε τον πρώτο Πρόεδρο της Αιγυπτιακής Δημοκρατίας, το συνταγματάρχη Μουχάμαντ Ναγκίμπ, έχοντας ως αιτιολογία τη μετριοπαθή στάση του έναντι του Σουδάν, θέτοντάς τον υπό κατ' οίκον περιορισμό. Ανέλαβε την προεδρία κατόπιν ανελεύθερων εκλογών το 1956, παραμένοντας στο αξίωμα αυτό μέχρι τον αιφνίδιο θάνατό του, το 1970.

Μετά την απόκτηση της διεθνούς προσωπικότητας από την Αίγυπτο και την καθιέρωση του μοναρχικού πολιτεύματος το 1923, παρατηρείται μία ηγεμονία της εκτελεστικής εξουσίας, ιδίως του αρχηγού του Κράτους, ως προς τη διαμόρφωση και τη διεξαγωγή της γενικής πολιτειακής πολιτικής ενώ το φαινόμενο αυτό γίνεται ακόμη περισσότερο έκδηλο την περίοδο που ακολουθεί την Επανάσταση του 1952 και την καθιέρωση του καθεστώτος της αβασίλευτης δημοκρατίας, το οποίο θέτει τέρμα στους μηχανισμούς του κοινοβουλευτικού συστήματος¹¹.

¹¹ E. A. El-Ghaffoul, Pouvoir exécutif et processus législatif en Égypte, Égypte/Monde arabe, 2, 2005, p. 105.

Το δεύτερο Σύνταγμα υιοθετήθηκε την επαύριον της εκκένωσης της διάρυγας του Σουέζ από τα βρετανικά στρατεύματα, τον Ιούνιο 1956, και ενώ ήδη την πρώτη Ιανουαρίου του ίδιου έτους είχε κερδίσει το υπό την αγγλική και αιγυπτιακή συγκυριαρχία γειτονικό έδαφος του Σουδάν την ανεξαρτησία του, ως Δημοκρατία του Σουδάν. Το άρθρο 192 του Συντάγματος προβλέπει ρητά μονοκομματικό πολίτευμα, αναγνωρίζοντας την εξουσία της «Εθνικής ένωσης», ενώ το άρθρο 3 του Συντάγματος του 1964 την εξουσία της «Αραβικής σοσιαλιστικής ένωσης».

Ωστόσο, το κείμενο αυτό έδωσε σύντομα τη θέση του σε ένα άλλο, που προέβλεπε ομοσπονδιακή δομή του Κράτους, το 1958, δεδομένου ότι διαμορφώθηκε μία ενιαία αραβική Δημοκρατία, που περιλάμβανε την Αίγυπτο και τη Συρία. Παρόμοια, η διακοπή αυτής της κρατικής δομής, το 1961, οδήγησε στη θέσπιση του προσωρινού Συντάγματος του 1964.

Συνολικά, η αποκαλούμενη περίοδος της αβασίλευτης Δημοκρατίας γνώρισε τέσσερα Συντάγματα σε μία δεκαπενταετία (1956, 1958, 1964 και 1971), στα οποία προστέθηκαν για τη διαχείριση της φάσης μετάβασης δύο συνταγματικές διακηρύξεις (1953 και 1962). Από το 1971 ωστόσο, η Αίγυπτος εισήλθε σε μία φάση σταθερότητας¹² ενώ το Σύνταμά της αυτό αναθεωρήθηκε ελάχιστα φορές, αν και πολύ ουσιαδώς την πρώτη φορά.

IV. Η περίοδος του αιγυπτιακού νέο-συνταγματισμού

Ο πρόεδρος Ανουάρ Σαντάτ, διάδοχος του Νάσερ, υπήρξε ο ιθύνων νους για το Σύνταγμα που θεσπίστηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1971 και υιοθετήθηκε με δημοψήφισμα. Το κείμενο αυτό καθιερώνει ένα Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και εγγυάται τον πολυκομματισμό αλλά απαγορεύει τα κόμματα θρησκευτικής πίστης, πράγμα το οποίο είναι εξαιρετικά ανελεύθερο και αντιφατικό.

Αναθεωρήθηκε με το δημοψήφισμα της 22ας Μαΐου 1980, για να διαγραφούν οι σοσιαλιστικές πτυχές του πολιτικού καθεστώτος, να καθιερωθεί ένας πολυκομματισμός στενά ελεγχόμενος και να γίνει μία προσέγγιση του πολιτικού καθεστώτος με τους ισλαμιστές, όπως επίσης για να προστεθεί ένας νέος τίτλος VII.

Εξάλλου, μία δεύτερη αναθεώρηση έλαβε χώρα με το δημοψήφισμα της 25^{ης} Μαΐου 2005, το οποίο αντικατέστησε το δημοψήφισμα επικύρωσης του Προέδρου της Δημοκρατίας, αναδεικνυόμενου από τη Συνέλευση του λαού με μία εκλογή λίγο ανοικτή.

Η επόμενη αναθεώρηση έγινε με το δημοψήφισμα της 26^{ης} Μαΐου 2007, το οποίο τροποποίησε 34 άρθρα του Συντάγματος και επέφερε τον «εκσυγχρονισμό» του κειμένου αυτού.

Δεν άργησε όμως να επέλθει ο εκσυγχρονισμός του ίδιου του Κράτους και της κοινωνίας, με μία πράξη πολιτικής ασυνέχειας. Ειδικότερα, στις 25 Ιανουαρίου 2011 στο Κάιρο και σε άλλες αιγυπτιακές πόλεις ξεκίνησαν διαδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά του πολιτικού καθεστώτος του προέδρου Χόσνι Μουμπάρακ, ο οποίος κατείχε το προεδρικό αξίωμα από τότε που διαδέχθηκε το Σαντάτ, καθώς ο τρίτος πρόεδρος της Αιγύπτου δολοφονήθηκε από φονταμενταλιστές συνωμότες στρατιωτικούς στις 6 Οκτωβρίου 1981.

---

¹² N. Bernard-Maugiron, *Les constitutions égyptiennes (1923-2000) : Ruptures et continuités*, Égypte/Monde arabe, 2001, p. 104.

Όπως συνέβη με την επανάσταση στην Τυνησία, η οποία ξέσπασε λίγες εβδομάδες πριν, η αιγυπτιακή επανάσταση εκδηλώθηκε ως απάντηση στις καταχρήσεις της αστυνομίας και στη διαφθορά, αλλά επίσης στη μόνιμη κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Η Αίγυπτος τέθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης το 1967, λόγω του πολέμου των Έξι Ημερών και είχε παραμείνει σε αυτή, με εξαίρεση μία δεκαοκτάμηνη φάση στην αρχή της δεκαετίας 1980.

Λόγω της αποκληθείσας «Επανάστασης του Λωτού», κατά την οποία το καθεστώς επιχείρησε σχετική παραπληροφόρηση της κοινής γνώμης, ο τέταρτος πρόεδρος της χώρας εξωθήθηκε να αποχωριστεί την εξουσία, μολονότι λίγες ημέρες πριν είχε δηλώσει δημοσίως ότι θα προέδρευε για άλλους έξι μήνες, παραχωρώντας ένα μέρος των αρμοδιοτήτων του στον αντιπρόεδρο. Το αποτέλεσμα είναι ότι η εξουσία μεταβιβάστηκε στις 11 Φεβρουαρίου στο Ανώτατο Συμβούλιο των Ενόπλων Δυνάμεων. Αυτό το στρατιωτικό συλλογικό όργανο απέκτησε το βάρος να ασχοληθεί με τις τρέχουσες υποθέσεις του Κράτους μέχρι οι εξουσίες να μεταβιβαστούν σε έναν Πρόεδρο της Δημοκρατίας δημοκρατικά εκλεγμένο.

Η μετάβαση σε αυτό το καθεστώς προσωρινής διακυβέρνησης έγινε ειρηνικά. Το στράτευμα έπαιξε ένα ρόλο θετικό, με την έννοια ότι στην πράξη σημειώθηκε μία έστω και ελαφρώς καλύτερη διακυβέρνηση, σε μία δύσκολη καμπή της πολιτικής ιστορίας της χώρας. Η ισχύς του Συντάγματος ανεστάλη, μετά έγινε αναθεώρησή του με το δημοψήφισμα της 19^{ης} Μαρτίου 2011, ως απότοκος της Επανάστασης του Λωτού. Πιο συγκεκριμένα, το Συμβούλιο εξέδωσε μία συνταγματική δήλωση, δύο ημέρες αφότου ανέλαβε την αρχηγικό του ρόλο, με την οποία έθετε σε αναστολή το Σύνταγμα του 1971 και όριζε μία επιτροπή για να τροποποιήσει τις διατάξεις του. Μία νέα συνταγματική δήλωση οργανώνει τη μεταβατική περίοδο πριν την επάνοδο σε ένα κανονικό συνταγματικό καθεστώς.

Οι προεδρικές εκλογές έγιναν το Μάιο και τον Ιούνιο του 2012 και οδήγησαν σε ριζική πολιτική αλλαγή, με την ανάδειξη του ισλαμιστή Μοχάμεντ Μόρσι, υποψηφίου της παράταξης των Αδελφών μουςουλμάνων, στη θέση του προέδρου, στις 17 Ιουνίου. Ο Μόρσι υπήρξε ο πρώτος δημοκρατικά εκλεγμένος πρόεδρος της Αιγύπτου, τουλάχιστον μετά τη μεταπολίτευση του 2011. Στις 30 Νοεμβρίου 2012 ένα σχέδιο Συντάγματος εγκρίνεται από τη συντακτική Συνέλευση, το οποίο υποβλήθηκε επιτυχώς σε δημοψήφισμα το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Στις 26 εκείνου του μήνα, ο Μόρσι υπογράφει το νέο Σύνταγμα. Ωστόσο, οι βουλευτικές εκλογές δεν μπορούν να διεξαχθούν και, κατόπιν μαζικών διαδηλώσεων, ο πρόεδρος καθαιρείται από το στράτευμα, στις 3 Ιουλίου 2013.

Από τότε και μετά, η Αίγυπτος κυβερνάται από τον Αλ Σίσι, ο οποίος είναι σήμερα ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Όντας Υπουργός Άμυνας και πρόσφατα Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, αυτός ο έμπειρος αξιωματικός αναμείχθηκε στο στρατιωτικό πραξικόπημα κατά του Μόρσι. Μία από τις συζητήσιμες πτυχές αυτής της βίαιης ασυνέχειας είναι ότι ο πρόεδρος του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου, Adly Mansour, οδηγήθηκε στην προεδρία της Πολιτείας.

Ο Μόρσι αντικαταστάθηκε από το συγκεκριμένο μεταβατικό πρόεδρο, ο οποίος διόρισε νέο υπουργικό συμβούλιο. Μερίδα της συνταγματικής θεωρίας επισημαίνει ότι ένας δικαστής, ο οποίος ήταν ανώνυμος, παρά τη θέλησή του ενθρονίστηκε αρχηγός του Κράτους¹³. Σχολιάζει ότι τα γεγονότα τα σχετικά με το πραξικόπημα θα παραμείνουν για τη συνταγματική ιστορία ένα προηγούμενο του οποίου δεν έχει

¹³ F. J. Aivo, *Le président de juridiction constitutionnelle. Portrait négro-africain*, RDP – No 3-2019, p. 799.

ακόμη ολοκληρωθεί η αποκωδικοποίηση¹⁴. Συναφώς επισημαίνεται ότι ένας γνωστός πολίτης, ο κάτοχος βραβείου Νόμπελ Ειρήνης Μοχάμεντ Ελ Μπαραντέι, έγινε αντιπρόεδρος στην καινούρια, *de facto* κυβέρνηση αλλά παραιτήθηκε στα μέσα Αυγούστου του ίδιου έτους, διαμαρτυρούμενος για την αιματηρή καταστολή διαδήλωσης ισλαμιστών.

Η περίπτωση του πραξικοπήματος αυτού είναι ιδιαίζουσα και ευρύτερα, λόγου χάρι δεδομένου ότι το στράτευμα δεν κινήθηκε ασυντόνιστα προς τη μαζική ειρηνική διαμαρτυρία μίας μερίδας του λαού, ακόμη και αν αυτή ενδεχομένως δεν αντιπροσώπευε την πλειοψηφία των πολιτών. Είναι χαρακτηριστικό της τρέχουσας, δεύτερης φάσης της περιόδου του νέο-συνταγματισμού των κρατών της Αφρικής, η οποία ξεκίνησε περίπου το 2010, ότι παρατηρούνται σε ορισμένες χώρες νέες τάσεις προστασίας ορισμένων εννόμων αγαθών. Μία από αυτές συνίσταται στην τάση άτυπης προστασίας της συνταγματικής τάξης, η οποία κάνει να παρεμβαίνουν νέοι παράγοντες όπως ο πολίτης (κύρωση της γνώμης, εξέγερση, επανάσταση) και ο στρατός¹⁵.

Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν είναι απόλυτα μία πρόσφατη καινοτομία. Για παράδειγμα, η καθιέρωση του δικαιώματος στην πολιτική ανυπακοή για τη διαφύλαξη της δημοκρατικής μορφής της Πολιτείας χρονολογείται από την αρχή του νέο-συνταγματισμού, τουλάχιστον στις χώρες που φιλελευθεροποιήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 μετά την περίοδο της αυταρχικής διακυβέρνησης. Αυτή είναι η περίπτωση του άρθρου 66 του Συντάγματος του Μπενίν και του άρθρου 121 του Συντάγματος του Μαλί. Πάντως, είναι ακριβές ότι κατά τη δεκαετία του 2010, η πολιτική κοινωνία εκδήλωσε μία τάση εναντίον της υπέρβασης εξουσίας ή της εργαλειοποίησης των συνταγματικών νόμων, όπως είναι η περίπτωση των κινημάτων γύρω από το σύνθημα «Μη θίγεις το Σύνταγμά μου» στη Σενεγάλη, στη Μπουρκίνα Φάσο, στο Μπενίν και στο Μαλί.

Σε κάθε περίπτωση εκτιμάται ότι η επιρροή των πολιτών στην εδραίωση της δημοκρατίας και στη συνταγματική σταθερότητα πρέπει να προσεγγίζεται και να αποτιμάται σε σχέση με καθεμία χώρα ξεχωριστά¹⁶. Όσον αφορά τη γαλλόφωνη Αφρική, ένας ορισμένος αριθμός νέων συνταγμάτων απέρρευσε από εξαιρετικές πολιτικές καταστάσεις, χαρακτηρισμένες από την κατάλυση των προηγούμενων συνταγμάτων κάτω από το βάρος μίας διαδικασίας εκχώρησης της εξουσίας την οποία ο κλασικός συνταγματισμός δεν παραδέχεται αλλά η οποία δίνει εκ νέου στο λαό την εξουσία επιλογής¹⁷.

Αυτή είναι η περίπτωση του Συντάγματος στο Νίγηρα το 1999, το οποίο καταλύθηκε το 2010 κατόπιν στρατιωτικού πραξικοπήματος σε συνέχεια σοβαρής πολιτικής κρίσης. Παρόμοια, το Σύνταγμα της Τυνησίας, όπως και αυτό της Αιγύπτου, καταλύθηκε με τις λαϊκές εξεγέρσεις στο πλαίσιο της αραβικής άνοιξης, η οποία άρχισε στην Τυνησία το Δεκέμβριο 2010 και αποτελεί παράδειγμα του ιστορικού φαινομένου που η θεωρία προσεγγίζει ως «τρίτο κύμα του εκδημοκρατισμού», θέτοντας ως απαρχή του το 1974¹⁸. Πιο συγκεκριμένα, αυτό το κύμα ξεκίνησε με την Επανάσταση των

¹⁴ Ibid., p. 799.

¹⁵ É. St. Mvaebeme, *Regard récent sur les tendances du constitutionnalisme africain. Le cas des États d'Afrique noire francophone*, R.I.D.C., n° 1, 2019, pp. 191, 192.

¹⁶ M. Ndiaye, *La stabilité constitutionnelle, nouveau défi démocratique du juge africain*, *Annuaire international de justice constitutionnelle*, XXXIII-2017, p. 675.

¹⁷ F. Hourquebie, *Néo-constitutionnalisme et contenu des constitutions de transition: quelle marge de manœuvre pour les constitutions de transition ?*, *Annuaire international de justice constitutionnelle*, 30-2014, pp. 587-588.

¹⁸ G. Alexander, *Les défis de la consolidation dans les nouvelles démocraties*, *Revue internationale de politique comparée*, 2011/1 Vol. 18, p. 54.

Γαρυφάλλων στην Πορτογαλία, η οποία ξέσπασε στις 25 Απριλίου εκείνου του έτους και επανέφερε τη δημοκρατία μετά από 48 έτη.

Εξάλλου, δημοψήφισμα διεξήχθη στις 14 και 15 Ιανουαρίου 2014 στην Αίγυπτο για την έγκριση της νέας εκδοχής του Συντάγματος. Η ανώτατη εκλογική επιτροπή ανακοίνωσε ότι ψήφισε το 38,6% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων ενώ θετικά ψήφισε το 98,1%.

Στο προοίμιο του κειμένου αυτού γίνεται μία φορά χρήση της λέξης «ευτυχίας». Αν και η εμφάνιση αυτού του όρου είναι περιθωριακή, προκύπτει ότι η Αίγυπτος έχει μία διαχρονική εμμονή με ένα ζήτημα κατά κανόνα ανύπαρκτο στις συνταγματικές παραδόσεις των άλλων Κρατών, πράγμα που αναδεικνύει τη μείζονα σημασία της έρευνας για τον αιγυπτιακό συνταγματισμό.

Το άρθρο 1 του κυρίως κειμένου αναγνωρίζει την αραβική Δημοκρατία της Αιγύπτου ως Κράτος κυρίαρχο, ένα και αδιαίρετο, του οποίου κανένα μέρος δεν μπορεί να παραχωρηθεί. Στο άρθρο 2 επιβεβαιώνεται ότι το Ισλάμ είναι η κρατική θρησκεία και η αραβική η επίσημη γλώσσα και ορίζεται ότι οι αρχές της ισλαμικής σαρία είναι η κύρια πηγή της νομοθεσίας. Ωστόσο, η πρόβλεψη αυτή χαλαρώνει στο άρθρο 3, κατά το οποίο οι αρχές της θρησκείας των χριστιανών ή ιουδαϊστών Αιγυπτίων είναι η κύρια πηγή των νομοθεσιών οι οποίες διέπουν την προσωπική κατάσταση αυτών, τις θρησκευτικές τους υποθέσεις και την επιλογή των πνευματικών ηγετών τους.

Υπάρχουν πολλές διατάξεις οι οποίες φαίνονται εμφαντικές, αν όχι πομπώδεις, όπως εκείνη του άρθρου 33 η οποία προβλέπει ότι «*Το Κράτος προστατεύει την ιδιοκτησία υπό τους τρεις τύπους της: τη δημόσια ιδιοκτησία, την ιδιωτική ιδιοκτησία και τη συνεταιριστική ιδιοκτησία*». Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλά Συντάγματα διαφόρων Κρατών μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο διαθέτουν διατάξεις για τους συνεταιρισμούς αλλά η Αίγυπτος αποτελεί μία εμβληματική περίπτωση¹⁹. Η χώρα αυτή άρχισε να προβλέπει αυτόν τον τύπο επιχείρησης στα συντάγματά της ήδη στη δεκαετία του 1950.

Στη συνταγματική της ιστορία έχει δημιουργηθεί μέχρι σήμερα μία παράδοση ρητής διακρίσεως της ιδιοκτησίας σε τρία είδη, το δημόσιο, το ατομικό και το συνεταιριστικό ενώ η χώρα - σύμβολο του τρίτου κύματος του εκδημοκρατισμού, η Πορτογαλία, στο δημοκρατικό της Σύνταγμα του 1976 καθιέρωσε το συνεταιριστικό τομέα ως ισότιμο του δημοσίου τομέα και του ιδιωτικού, στη βάση της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής.

Το κρατούν φιλοδυτικό καθεστώς της Αιγύπτου μετέβαλε σε ουσιώδη βαθμό την εξωτερική της πολιτική, μεταξύ άλλων με τη βελτίωση των σχέσεων με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της τριμερούς συμφωνίας μεταξύ Αιγύπτου, Ελλάδας και Κύπρου, η οποία υπογράφηκε το 2015, με αποτέλεσμα τα κράτη αυτά να αρχίσουν να διεξάγουν κοινά στρατιωτικά γυμνάσια με την ονομασία «Μέδουσα» το ίδιο έτος ενώ το καθεστώς Μουμπάρακ ήταν απρόθυμο να φθάσει σε μία λύση με την Ελλάδα για την οριοθέτηση των οικείων, όμορων Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών, πράγμα που επιτεύχθηκε το 2020 με τη σύναψη διμερούς συμφωνίας μερικής οριοθέτησης²⁰.

Τέλος, το αιγυπτιακό Σύνταγμα, όπως προέκυψε το 2014, αναθεωρήθηκε, με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος το οποίο έλαβε χώρα από τις 20 έως τις 22 Απριλίου του

¹⁹ A. Maniatis, *Co-op Icon*, 14th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business, 2021, p. 494.

²⁰ A. Maniatis, *Egyptian Maritime Law*, 13th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business, 2020, p. 725.

2019. Η αναθεώρηση αυτή συνίσταται στην τροποποίηση 14 άρθρων και στην προσθήκη 9 νέων διατάξεων, επιτρέπει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να παραμείνει στο αξίωμά του μέχρι το 2030, ενισχύει τον έλεγχο του επί της δικαστικής εξουσίας και παρομοίως θυσιάζει τον πολιτικό ρόλο του στρατεύματος²¹. Παράλληλα με το γεγονός αυτό, οι πρόεδροι της Αλγερίας και του Σουδάν εκδιώχθηκαν από την εξουσία με λαϊκές διαδηλώσεις.

V. Επίλογος

Η Ελλάδα και η Αίγυπτος έχουν κοινό παρελθόν, κυρίως όντας για αιώνες έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ομοιότητά τους συνεχίστηκε και στην περίοδο της εθνικής ανεξαρτησίας τους. Για παράδειγμα, το Σύνταγμα του 1864, στο περιεχόμενο του οποίου εν πολλοίς βασίστηκαν τα επόμενα δημοκρατικά Συντάγματα της Ελλάδας, τόσο από την πλευρά της νομικής του φύσης όσο και ως ενσάρκωση μιας συγκεκριμένης πολιτειακής φιλοσοφίας, βρισκόταν πολύ πιο κοντά στα σύγχρονά του δημοκρατικά συντάγματα, ιδίως του Βελγίου του 1831 και της Δανίας του 1849 παρά στο μοναρχικό σύνταγμα του 1844²².

Συνεπώς, το πρώτο Σύνταγμα του τυπικά ανεξάρτητου Κράτους της Αιγύπτου, του 1923, και το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας ως Κράτους με βασιλευόμενη δημοκρατία έχουν το βελγικό Σύνταγμα ως κοινό σημείο αναφοράς. Το κείμενο αυτό είχε υποστεί ένα σχετικά μικρό αριθμό ουσιωδών μεταβολών μέσω της αναθεωρητικής οδού, όταν αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την αιγυπτιακή συντακτική εξουσία.

Πάντως, είναι αξιοσημείωτο για τον ευμετάβλητο πολιτικό και συνταγματικό βίο των δύο χωρών του Νότου ότι τα Συντάγματα αυτά αποτελούν προ πολλού παρελθόν, όπως άλλωστε και η οικεία μορφή του πολιτεύματος, ενώ το βελγικό παρέμεινε σε ισχύ, με σειρά αναθεωρήσεων. Το 1994, χωρίς να επέλθει αλλαγή στην ουσία ή στο πνεύμα του κειμένου, έγιναν ευρύτερες αλλαγές, όπως πλήρης αναρίθμηση, με αποτέλεσμα σήμερα να γίνεται λόγος για «Σύνταγμα της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1994».

Επιπλέον, η ιστορία των δύο γειτονικών χωρών έχει να επιδείξει μία ιδιότυπη ώσμωση του στρατεύματος και των ανώτατων κλιμακίων της πολιτειακής εξουσίας, όσον αφορά την Ελλάδα μέχρι τη μεταπολίτευση του 1974 ενώ στην Αίγυπτο αυτή παραμένει μία σταθερά του πολιτικού γίνεσθαι, σε σημείο που αποτέλεσε αντικείμενο της συνταγματικής αναθεώρησης του 2019.

Ο συνταγματισμός της Αιγύπτου ακολουθεί σε γενικές γραμμές το κλασικό μοντέλο του αφρικανικού συνταγματισμού. Αυτό περιλαμβάνει δύο περιόδους, την αρχική, η οποία ξεκινά με τη λήξη της ευρωπαϊκής – κυρίως βρετανικής – αποικιοκρατίας, και την περίοδο του νέο-συνταγματισμού, μετά το ενδιάμεσο σύστημα της αυτόχθονος, αυταρχικής (μονοκομματικής) διακυβέρνησης, η οποία με τρόπο μη πειστικό αποκαλείται από μερίδα της συνταγματικής θεωρίας «περίοδος του αυτόχθονος συνταγματισμού».

Ωστόσο, στην πραγματικότητα υπάρχει ουσιώδης απόκλιση του αιγυπτιακού συνταγματισμού από το συνήθως συμβαίνον δεδομένου ότι ο πολυκομματισμός αποκαταστάθηκε νωρίτερα από ό,τι στη συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της Αφρικής, η οποία επανήλθε στο συνταγματισμό περίπου το 1990, λαμβανομένης

²¹ N. Bernard-Maugiron, *Les amendements constitutionnels de 2019 en Égypte : vers une consécration de la dérive autoritaire du régime*, Revue Française de Droit Constitutionnel, 2020/1 (No 121), p. 3.

²² N. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία. Σημειώσεις πανεπιστημιακών παραδόσεων. Τεύχος Α' 1821-1941*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 1981, σ. 83.

υπόψη της αλλαγής του πολιτεύματος των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης ήδη από το 1989. Σε αυτό λοιπόν η περίπτωση της Αιγύπτου μοιάζει με εκείνη της Σενεγάλης, η οποία αποκατέστησε τον πολυκομματισμό κατά δόσεις, προβλέποντας αρχικά στο Σύνταγμα, το 1976, ότι επιτρέπονται μέχρι το πολύ τρία πολιτικά κόμματα, τα οποία θα λειτουργούν ανταγωνιστικά.

Ο αιγυπτιακός συνταγματισμός όχι απλώς βιώνει έντονα την τρέχουσα, δεύτερη κατά σειρά, φάση της περιόδου του αφρικανικού νέο-συνταγματισμού περίπου από την αρχή της φάσης αυτής αλλά συνιστά εμβληματική περίπτωση μίας νέας τάσης, η οποία συνίσταται στην άτυπη προστασία του Συντάγματος και περισσότερο στην άτυπη προώθηση του αιτήματος για πραγματικό εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος. Πραγματικά, η αραβική άνοιξη έχει ως εμβληματική περίπτωση, μαζί με την Τυνησία, την Αίγυπτο. Όσον αφορά την περίπτωση της συνταγματικής εκτροπής του 2013, πρόκειται για μία αμφιλεγόμενη περίπτωση με πολύ ιδιάζοντα στοιχεία διαφόρων θεσμικών παραγόντων, όπως ο λαός, ο στρατός και το συνταγματικό δικαστήριο, χωρίς να υποτιμάται η σημασία της παρέμβασης του ξένου παράγοντα.

***

Αυτό που συνήθως παραλείπεται να αναφερθεί είναι η πλήρης απουσία της λέξεως «δημοκρατία» στο αιγυπτιακό Σύνταγμα του 1923, η οποία υποτίθεται ότι αποτελεί τη βάση του προβλεπόμενου πολιτεύματος, πράγμα που δείχνει ότι η δημοκρατία έχει διαχρονικά αποτελέσει μία εφεύρεση δύσκολη όχι μόνο στην υιοθέτησή της αλλά, τουλάχιστον αρχικά, και στην τυπική της αναγνώριση. Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν γενικά στο συγκριτικό δίκαιο, για να μη γίνει λόγος και για το ζήτημα της καθημερινής εφαρμογής της δημοκρατίας²³

---

²³ A. Maniatis, *Out of Barotseland*, Pro Justitia, 2022, 5, p. 68.